

Zobowiązania naturalne (niezpełne) w polskim prawie cywilnym

Przejdź do produktu na ksiegarnia.beck.pl

Przedmowa

Zobowiązania naturalne należą do klasycznych instytucji prawa cywilnego, sięgając swymi korzeniami jeszcze prawa rzymskiego. Ich istota polegała na tym, że wierzyciel pozbawiony był ochrony procesowej w postaci skargi (*actio*); równocześnie w razie spełnienia świadczenia nie można było żądać jego zwrotu – wierzyciel miał prawo je zatrzymać, gdyż miało ono podstawę prawną w zobowiązaniu naturalnym. Choć współcześnie rzymskie przyczyny niezaskarżalności stały się w zasadniczej części nieaktualne, to poszczególne systemy prawne z różnych względów powróciły do tej kategorii zobowiązań – czy to w drodze regulacji ustawowej, czy też wskutek zabiegów doktryny i orzecznictwa. Co istotne, wspólne źródło (prawo rzymskie) tej konstrukcji sprawia, że w różnych systemach prawnych wywodzących się z kręgu rzymskiej kultury prawnej odnajdujemy podobne rozwiązania¹ – zarówno co do samego rozumienia zobowiązania naturalnego, jak i co do poszczególnych jego przypadków (np. gra i zakład czy też przedawnienie uznawane są za źródło zobowiązań naturalnych w wielu systemach prawnych). Z tego względu w piśmiennictwie coraz częściej podkreśla się europejski wymiar niezaskarżalnych (nieegzekwowalnych) roszczeń², a także akcentuje się rosnące znaczenie tej koncepcji³.

Prawo polskie nie przewiduje przepisów, które wprost odnosiłyby się do zobowiązań naturalnych. Mimo to konstrukcja ta przyjmowana jest szeroko w piśmiennictwie i orzecznictwie sądowym – zarówno dawniej na gruncie KZ, jak i obecnie pod rządami KC. Określone stany faktyczne lub stosunki prawne kwalifikowane są jako źródło zobowiązań naturalnych lub quasi-naturalnych. Problematyka ta nie doczekała się jednak dotychczas jakiegokolwiek szerszego opracowania w polskiej nauce prawa. Jedyna powstała dotychczas monografia, odnosząca się w szerszym zakresie do tej kwestii, pochodzi z 1934 r. i w zasadniczej części jest już nieaktualna⁴. W orzecznictwie i literaturze zagadnienie to omawiane jest właściwie wyłącznie incydentalnie, a niektóre sytuacje prawne kwalifikowane są jako przykłady zobowiązań niezupełnych bez szerszej refleksji na ten temat. Brak jest również jednolitości poglądów co do poszczególnych przypadków występowania obligacji naturalnych, co do ich prawnej skuteczności, a także co do samych kryteriów definicyjnych tej instytucji.

¹ Por. H. Honsell, *Naturalis obligatio*, s. 11.

² Zob. G. Schulze, *Die Naturalobligation*, s. 261; G. Schulze, *Nicht erzwingbare Leistungsforderungen*, s. 196; R. Zimmermann, *The Law of Obligations*, s. 8–9.

³ M. McInnes, *Natural obligations*, s. 181 i 199.

⁴ N. Somerstein, *Rola zobowiązania moralnego, passim*.

Z drugiej strony opracowanie tego zagadnienia jest ważne z punktu widzenia nauki prawa cywilnego. Zobowiązania naturalne stanowią konstrukcję prawną istotną dla całej części ogólnej prawa zobowiązań, zwłaszcza że na ogół przeciwstawiane są zwykłym (tzw. cywilnym) zobowiązaniom, a także podawane są jako przykład wyjątku od cechy prawa podmiotowego w postaci jego zabezpieczenia przez normę prawną (kompetencji do żądania od właściwego organu, aby przymusowo doprowadził do zrealizowania sprzężonych z prawem obowiązków)⁵. Jak twierdził *W. Czachórski*, na tle instytucji zobowiązań naturalnych „wyłania się szereg interesujących kwestii teoretycznych, które wiążą się ściśle z istotą zobowiązania w ogólności”⁶. Konstrukcja zobowiązania naturalnego dotyka również trudnej, ale doniosłej sfery wzajemnych relacji prawa materialnego i procesowego⁷.

Zagadnienie zobowiązań naturalnych nie jest wreszcie problemem wyłącznie teoretycznym, a to ze względu na ważne z punktu widzenia praktyki prawniczej sytuacje, w których orzecznictwo i literatura doszukują się występowania obligacji niepełnych. Są to m.in. takie istotne dla praktyki kwestie jak: charakter prawny transakcji terminowych zawieranych na rynku finansowym, skutki zrzeczenia się roszczenia w procesie cywilnym, czy też polecenie przy darowiźnie lub w testamencie. Również zagadnienie egzekwowalności przedawnionego roszczenia, mimo że – wydawałoby się – zostało już w pełni opracowane, wciąż warte jest podjęcia właśnie z perspektywy jego „naturalnego” charakteru i podobieństwa do innych zobowiązań naturalnych. Problematyka zobowiązań niepełnych łączy się wreszcie z wieloma problemami prawnymi, takimi jak: wyłączenie żądania zwrotu świadczenia spełnionego pod wpływem błędu, wzajemna relacja obowiązków moralnych i prawnych, czy też tzw. darowizna wynagradzająca (remuneratoryjna). Trzeba więc zgodzić się z obserwacją *S. Grzybowskiego*, który ponad 40 lat temu pisał, że: „kategorię zobowiązań niepełnych uważa się powszechnie za instytucję niemającą większego znaczenia lub nawet pozbawioną wszelkiego znaczenia. Zdaniem moim ocena taka nie jest uzasadniona. (...) Nie da się zaprzeczyć, że zobowiązania niepełne, jakkolwiek niewątpliwie o wiele mniej częste niż «pełne», są jednakże codziennym zjawiskiem w obrocie nieuspołecznionym”⁸.

Monografia składa się z wprowadzenia, siedmiu rozdziałów i konkluzji. W rozdziale I przedstawiono historycznoprawne źródła konstrukcji *obligatio naturalis* w prawie rzymskim. Rozdział II zawiera ujęcie zobowiązań naturalnych w perspektywie prawnoporównawczej, w ramach której szczególnie uwaga skupiona została na prawie

⁵ Zob. *Z. Radwański*, *A. Olejniczak*, *Prawo cywilne – część ogólna*, s. 92, Nb 189; *A. Wolter*, *J. Ignatowicz*, *K. Stefaniuk*, *Prawo cywilne*, s. 157.

⁶ *W. Czachórski*, *Prawo zobowiązań w zarysie*, s. 76.

⁷ Zob. *W. Berutowicz*, *Znaczenie prawne*, s. 185; *J. Ignatowicz*, w: *System Prawa Cywilnego*, t. I, *Część ogólna*, s. 867; por. też *J. Stech*, *Klagbarkeit und Unklagbarkeit der Ansprüche*, s. 6, który za *A. Wachem* określa zaskarżalność mianem „mostu pomiędzy prawem cywilnym a procesowym”.

⁸ *S. Grzybowski*, w: *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, s. 63.

niemieckim, szwajcarskim, austriackim, francuskim i angielskim. Kluczową część pracy stanowi rozdział III, zawierający charakterystykę konstrukcji zobowiązania naturalnego na gruncie polskiego prawa cywilnego. Na jego podstawie w rozdziale IV przedstawione zostały przypadki zobowiązań naturalnych rozpoznawane w prawie polskim, przy równoczesnej krytyce stanowisk przyjmujących taką kwalifikację w odniesieniu do innych jeszcze sytuacji prawnych. Kolejne rozdziały pracy poświęcone zostały dyspozytywności w sferze zobowiązań naturalnych (rozdział V), możliwości zastosowania do nich poszczególnych instytucji ogólnych (rozdział VI) oraz wybranym problemom z zakresu prawa procesowego (rozdział VII).

Głównym celem badawczym była ocena użyteczności konstrukcji zobowiązania naturalnego na gruncie prawa polskiego. Przeprowadzona w opracowaniu analiza nie tylko wykazała, że zobowiązania niezupełne – na wzór innych systemów prawnych – są szeroko rozpoznawane w polskiej literaturze i orzecznictwie, ale również, że możliwe jest zidentyfikowanie ich cech konstytutywnych, wspólnych dla wszystkich przypadków. Są to: istnienie stosunku zobowiązaniowego w rozumieniu art. 353 § 1 KC oraz jego niezaskarżalność (niewymuszalność). Takie ujęcie zobowiązania naturalnego pozwala zarazem na rozstrzygnięcie licznych problemów szczegółowych. Dotyczy to m.in. zakresu dyspozycji stron w odniesieniu do możliwości przymusowego dochodzenia roszczenia, dopuszczalności zastosowania do zobowiązań niezupełnych poszczególnych instytucji o charakterze ogólnym, czy też problemów prawnoprocesowych wiążących się z tą tematyką. Tym samym zawarte w pracy rozważania potwierdziły przyjętą na początku badań główną hipotezę, że zobowiązania naturalne (niezupełne) na gruncie prawa polskiego stanowią wystarczająco jednolitą oraz wartą wyróżnienia kategorię zobowiązań, której cechy szczególne pozwalają na wyciągnięcie praktycznych wniosków.

Niniejsza monografia stanowi nieznacznie zmodyfikowaną wersję mojej rozprawy doktorskiej pt. „Zobowiązania naturalne (niezupełne) w polskim prawie cywilnym”, przygotowanej i obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego w 2020 r. Praca ta nie powstałaby bez pomocy, wsparcia oraz życzliwości wielu osób, którym chciałbym w tym miejscu podziękować. Przede wszystkim dziękuję promotorowi dr. hab. *Marcinowi Krajewskiemu* oraz promotorowi pomocniczemu dr. hab. *Marcinowi Dziurdzie* za cenne uwagi i wskazówki, jak również liczne rozmowy i konsultacje. Dziękuję również Recenzentom mojej pracy doktorskiej, prof. dr. hab. *Małgorzacie Pyziak-Szafnickiej* oraz prof. dr. hab. *Piotrowi Machnikowskiemu*, których życzliwe pytania i sugestie pozwoliły nadać tej publikacji ostateczny kształt. Dziękuję moim koleżankom i kolegom z Uniwersytetu Warszawskiego za cenne dyskusje i rady otrzymywane w toku studiów doktoranckich. Podziękowania kieruję wreszcie do osób mi najbliższych: Rodzinie za nieustanne wsparcie i wiarę we mnie na wszystkich etapach przygotowywania pracy, a Przyjaciołom dodatkowo za próby zwrócenia uwagi, że poza biblioteką także istnieje życie. Wyrazy wdzięczności kieruję również do Recen-

zentów oraz Kapituły Konkursu im. Profesora *Zbigniewa Radwańskiego* na najlepszą pracę doktorską z zakresu prawa prywatnego. Otrzymane w tym konkursie wyróżnienie stanowi dla mnie motywację do dalszej pracy naukowej.

Niniejsza praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o numerze 2016/23/N/HS5/01747 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, a także przy wsparciu finansowym uzyskanym z Instytutu Maxa Plancka do spraw Zagranicznego i Międzynarodowego Prawa Prywatnego w Hamburgu oraz z Programu zintegrowanych działań na rzecz rozwoju Uniwersytetu Warszawskiego (ZIP), współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020, ścieżka 3.5. Badania porównawcze zostały przeprowadzone dzięki uprzejmości Instytutu Maxa Plancka w Hamburgu oraz uniwersytetów w Monachium, Berlinie i Oksfordzie.

Zawarte w pracy tłumaczenia tekstów aktów prawnych, fragmentów orzeczeń oraz wypowiedzi zagranicznego piśmiennictwa są – o ile nie zaznaczono inaczej – tłumaczeniami własnymi.

Książka uwzględnia stan prawny na dzień 1.3.2022 r., literaturę i orzecznictwo polskie na początek 2022 r., zaś literaturę i orzecznictwo zagraniczne na początek 2020 r.

Krzysztof Riedl

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl